

Banská Štiavnica, starý stříbrný šperk

Text a foto **Günter Bartoš**

Města jsou jako živé organismy. Období růstu a vzmachu střídají po vyčerpání zdrojů období stagnace a úpadku. Banská Štiavnica byla ještě před dvěma staletími velkým a bohatým městem. Dnes místní lidé říkají: „Naše město umírá.“

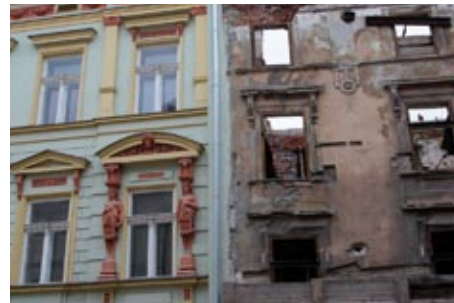
Slavná minulost se zrcadlí na hlavním městském bulváru

Palčivá otázka: Kdo bude nosit hornické uniformy za sto let?

Nový zámek dominuje horizontu města, opevněním připomíná hrad

Sochy hotelu Bristol prošly rekonstrukcí, i vedlejší dům se už opravuje

Asfaltka šplhá mezi ostrými kopci sopečného Štiavnického pohorí, protíná několik vesnic v úzkých údolích. Na posledním hřebenu se nejprve objeví impozantní barokní Kalvárie a po pár stech metrech celé město. Strmé ulice, svažité náměstí, tajemná zákoutí. Na každém kopci zámek nebo velký palác. Ostré svahy poseté domy. Také sedm zdejších hřbitovů je z kopce. „Starý stříbrný šperk. Trochu pevnost, trochu skryš,“ napsala o svém rodišti Magda Vašáryová. Banská Štiavnica.

Terra banensium

Keltové tady těžili zlato už ve 3. století před Kristem. Ve středověku byla *terra banensium* největším zdrojem vzácných kovů Uherského království a stejný význam měla pro Habsburky. Dobové záznamy uvádějí, že jen v roce 1690 se vytěžilo 605 kg zlata a 29 000 kg stříbra. Štamgast v kavárně U jaštěric přemítá nad dvojkou červeného, kde vydolované bohatství skončilo: „Postavili za to Vídeň!“ Nejenom Vídeň, chce se dodat. Na konci 18. století byla Banská Štiavnica s dvaceti třemi tisíci obyvateli po Bratislavě a Debrecíně třetím největším městem Uher. Slováci, Maďaři, karpatsí Němci, katolíci, protestanti, židé... V Štiavnicích vznikla první technická akademie na světě, poprvé zde těžili odstřelem s pomocí střelného prachu. Dodnes se zachoval unikátní systém sběrných umělých jezer na dešťovou vodu, tzv. tajchů, které se využívaly jako zdroj energie k odčerpávání podzemní vody z dolů.

Tehdejší bohatství je dodnes vidět. Na původním gotickém základě města vyrostly renesanční paláce. Odešad viditelnou dominantou je Nový zámek, který připomíná spíš hrad. Pro jeho opevnění byly dobré důvody. Do Uher pronikali Turci a bohaté báňské centrum se pokoušeli neúspěšně dobýt. Významnou barokní památku světového významu představuje monumentální křížová cesta – Kalvárie.

Jozefu Hanzlíkovi je přes devadesát. Za hezkého odpoledne postává s loveckým psem před svým domem a pozoruje náměstí sv. Trojice a Starý zámek. Hezky z nadhledu, stejně jako sousedé v okolních zahradách: „Nahoru do kopce, pak zase dolů. Je málo roviny v Štiavnicích.“ Pan Hanzlík pracoval půl století jako

pošťák a strmé chodníky a stezky ve svazích nad městem zná poslepu. „Dost jsem se nachodil, ale zvykl jsem si.“

Horský charakter města má svoje *čaro*. Kromě patricijského paláce nebo kostela vidíte v druhém či třetím plánu to, co je postaveno ve svazích za nimi a nad nimi – Nový Zámek, věž Klopačku, domy měšťanů, domky horníků. Město více vrstev, více perspektiv. „Štiavnica vypadá každý den úplně jinak. Mění se mraky, světlo a úhel jeho dopadu, stíny...“, vysvětluje Jozef Karabelly, předseda Banického spolku, čím ho město celý život okouzluje. Ve svých sedmdesáti devíti letech je ve věku filozofů a mluví trochu jako Hérakleitos: „Každý den to je stejné a zároveň jiné.“

Viditelné město na povrchu doplňuje druhé neviditelné město pod zemí. Za staletí těžby vznikl desítky kilometrů dlouhý labyrint důlních chodeb sahající stovky metrů hluboko. „Jsou tam kaverny velké jak osmipatrový panelák,“ chvástá se už poněkud opilý štamgast U jaštěric. Můžeme mu věřit, nemůžeme? Nemusíte se narodit v Banské Štiavnicích, abyste vnímali mimořádné kvality tohoto místa. Ale říká se, že Štiavničané jsou tak navyklí na silný *genius loci*, že se jinde necítí dobře. Magda Vašáryová, dnes politička, dřív umělkyně, o tom píše v knize *Krátke listy jednému mestu*:

Každý má svoje pocity.

Moje se narodily v tieni Paradajzu, pod starými klenbami starého domu, v tichu tmavého dvora.

Prvý dúšok vzduchu bol presýtený krátkým letom, sálajúcim z hor.

Prvý pohľad patrilo veľkej veži so starým zvonom a prvý krok sa dotkol ošúchanej dlažobnej kocky.

Moj pocit, to je prastaré mesto s plnými cintorínmi a opadanými múrmi.

Moj prvý pocit, to je Štiavnica, a ja si ho len opakujem.

Lépe už bylo

V 19. století jsou už rudné žíly vyčerpány, těžba klesá a posléze se stává nerentabilní. Dolů se ještě zcela neuzavřely jen proto, že se ve Vídni bojí sociálních otřesů. Vznik Československa vedl ovšem k útěku maďarské intelektuální elity a zániku Báňské

Nemusíte *se tu narodit*, abyste vnímali jedinečný *genius loci*

akademie. Zažité tradice a duch města pomáhaly ještě nějaký čas udržovat v povědomí kulturní dědictví, ekonomicky však byla Banská Štiavnica na sestupné dráze a komunistická éra úpadek urychlila. O znárodnění a postupně se vyliďňující historické centrum se nikdo pořádně nestaral, z velkých paláců se stávaly ruiny a obyvatelé se stěhovali do paneláků na okraji města.

Peter Kalo se prochází v prosluněném večeru po panelákovém sídlišti Drieňová. I když vyrůstal v centru města a s manželkou bydlel v starém klasicistním domě, neodolal pokušení ústředního topení a v roce 1986 se přestěhoval. „Mám dobré sousedy, pohodlí, zvykl jsem si.“ Pan Kalo se před důchodem živil jako mechanik. Jeho *starý otec* poprvé fárал ve třinácti a v dole vydržel dlouhých čtyřicet šest let. „Dostal silikózu, za dva roky bylo po něm. Sto deset kilogramů těžký chlap to byl a když umřel, vážil sotva polovinu.“ Peter Kalo občas jede „do města“ na kus řeči. „*Volakedy bolo lepsie, celé mesto žilo studentami. Teraz je mrtvé,*“ říká s typickým tvrdým štiavnickým přízvukem.

Není sám, kdo si myslí, že s Banskou Štiavnicou to jde z kopce. Herečka a rodačka Emília Vašáryová se v rozhovoru pro Reflex vyjádřila obdobně: „Dnes umírá, je to tristní. Kdysi to bylo jedno z nejvýstavnějších a nejbohatších měst.“ Po revoluci zavřeli dolů, tabačku, textilku. Město najednou přišlo o čtyři tisíce pracovních míst! Další ránu dostalo před dvěma roky, když se odstěhovaly dvě fakulty. Zmizely stovky studentů, desítky zaměstnanců. Ve městě s jedenácti tisíci obyvateli to je hodně cítit. Po čtvrté hodině odpoledne postávají prodavačky znuděně před svými obchody, centrum se začíná vyliďňovat. V pět už má větší na krámů zavřeno. Ulice patří osamělým chodcům nebo partičkám mladých, kteří se přesouvají z jedné hospody do druhé.

Primátorovi města Pavlu Balžankovi zvoní v kanceláři každé tři minuty mobil, návštěvy si podávají dveře, na funus to tady zatím nevyvádá. Řeči o umírajícím městě nejsou pro žádného politika příjemné, pan primátor však neuhýbá: „Jako Štiavničanovi tělem, srdcem i duší se mi to říká těžce, ale je to tak. Sna-

Nejlépe bylo za Marie Terezie, to je snad jasné

Místní *neztrácejí* naději,

Barokní oblaka nad barokní Kalvárií

Trojúhelníkový půdorys náměstí sv. Trojice doplňuje nádherná vertikála barokního morového sloupu

Až odjedou děti od školy, náměstí osiřl

Žíme se to zastavit, bude to běh na dlouhou trať.“ Tvrdou etapu transformace má město za sebou a objevují se pozitivní trendy. Vzniklo několik středních firem, nezaměstnanost se snižuje k snesitelným třinácti procentům. Horníci to uměli se dřevem a našli práci ve stavebních firmách. Ženy zase pracují ve službách nebo odolávají asijské konkurenci v textilních firmách. Průmyslová centra v okolí mají dokonce problém s náborem zaměstnanců. A černá můra investorů a logistických plánovačů – špatně dostupné město s komplikovaným terénem, které „nedobyli ani Turci“ – se nakonec stává výhodou. „Máme zájem o lidi mimo konzumní mainstream, kteří dávají přednost hezkému a klidnému prostředí před nákupními centry,“ vysvětluje novou strategii primátor. Kouzlo Štiavnice už objevili umělci, architekti, IT specialisté. Tedy lidé z profesí, kteří mohou pracovat díky internetu z domova. A ti ocení inspirující prostředí.

Ivan Lesák má před novými přistěhovalci dvacet let náskok. Štiavnici poprvé navštívil v sedmdesátých letech a byl „totálně zdevastovaným městem“ tak ohromen, že si tady koupil za dvě stě padesát tisíc korun velký dům s impozantním výhledem: „Zamiloval jsem se do toho!“ Dnes realitní kanceláře nabízejí za podobné nemovitosti šest až osm milionů, ale město je v podstatě vyprodané. Pan Lesák pracuje jako turistický průvodce a díky své profesi žije mezi Bratislavou a Štiavnicí. Teď sedí v křesle na terase před domem, před sebou má staré domy naskládané jako filmové kulisy. Chci se zeptat, kde je mu lépe, jestli v Bratislavě nebo Štiavnicí, ale v domě s takovou vyhlídkou to je zbytečná otázka.

„Můžete se tady procházet s dětmi a všude je to blízko do přírody. Město je dobře usazené, srostlé s lesem.“ Norbert Hesoun se prochází s ženou a kočárkem v uličkách nad centrem a svými názory a věkem po třicítce by mohl odpovídat představám primátora o nových Štiavničanech. Pochází však z rodiny starousedlíků a na rozdíl od svých vrstevníků, kteří odešli za lepší práci a penězi do velkých měst, zůstal a založil rodinu. „Každý si může vybrat. Já bych na nějaké sídliště nešel ani zadarmo.“ Norbert ovšem řeší, jak uživí rodinu. Teď je na otcovské dovolené, manželka studuje. Budoucí profesionální uplatnění plánuje v obchodu s minerály, což ve městě s bohatou hornickou tradicí není neobvyklý způsob obživy.

Znamení prestiže

Nomen omen, jméno znamená. Panoramatická vyhlídka z vrchu Paradajz navozuje jaksi automaticky pocity klidu a harmonie. Prstenek kopců na horizontu, zelené plochy lesů a pastvin, kterými prosvítají azurové hladiny *tajchů*. Štiavnica hluboko dole jak na dlani. Staré důlní stavby zapadají přirozeně do krajiny, žádné industriální hrůzy tady nevidíte. Po staletí kultivovaná lokalita byla pro své mimořádné kulturní a urbanistické kvality připsána v roce 1993 na seznam UNESCO. „Otázka prestiže, známka kvality,“ shrnuje primátor Balžanka význam ocenění.

... že se zlaté časy Banské Štiavnice vrátí. Pomůže turismus.

Město sevřené v údolí expanduje do strmých svahů

Opravené fasády renesančních paláců

Sedím s Dušanem Markem v jeho stylové kavárně U jaštěříc. „Centrum se renovuje, život se vrací. Bude to stále lepší.“ Přestože jsme v lokále sami a jedinou společností nám vedle servírky dělají historické motorky a bizarní hornické stroje, neztrácí kavárník Marek dobrou náladu: „O víkendu se to zaplní.“ Jako většina místních podnikatelů spoléhá na sílící turistický ruch. Už dnes je ve Štiavnicí a okolí k dispozici přes tisíc lůžek pro turisty. Další projekty se připravují. Investoři utratili stovky milionů korun a ty peníze budou chtít zpět. Pozdě večer se procházím liduprázdnými uličkami okolo synagogy, potom chvíli posedím pod morovým sloupem na ztichlém náměstí svaté Trojice. Ještě si to rychle užít, než sem vpadnou jako novodobá morová rána davy turistů a roznesou genius loci na podrážkách. Stejně jako v Praze, stejně jako v Benátkách. Ale chápu, z něčeho se žít musí. Banská Štiavnica je jak krásná žena, která přišla o poklady z dědictví a teď musí vydělávat na tom, co jí zbylo. Na své kráse. ■